

McLUHAN VE TEKNOLOJİK GEREKİRCİLİK*

Çev: Aslı YAPAR GÖNENÇ**

McLuhan et le Déterminisme Technologique

L'irruption de Marshall McLuhan dans la recherche en communication, dans les courants des années 1960 a eu l'effet d'un petit tornade qui emporte tout sur son passage. La force du célèbre universitaire canadien, considéré parfois comme le fondateur d'une tradition de recherche, l'école de Toronto, est d'avoir introduit une problématique qui demeurerait largement absente des travaux de son époque.

Mots clés: McLuhan, la technique.

Küresel Köyün Kehaneti

Marshall McLuhan'ın, 1960'lı yıllarda iletişim araştırmalarına girişi, yok olmadan önce, geçişi sırasında her şeyi kasıp kavuran (aynı zamanda yeni fırtınalara yol açan) küçük bir kasırga etkisi yaratmıştır. Yeni bir araştırma geleneğinin ve Tronto Okulu'nun kurucusu ünlü Kanada'lı üniversite hocasının gücü, döneminin çalışmalarında yer almayan bir sorunsal, iletişim ve toplum biçimlerini araştırma konusu yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Aracı, Lasswelci şemada yer almasına karşın, kuramların bir çoğu bu konuya değinmemekte, toplumsal iletişimin teknik boyutunu sorgulamamaktaydı. Aracı, işleyiş ve yayılım anlatımı teknik tarihçilerine ve mühendislere bırakılan bir çeşit kara kutu olarak görülmüştür. Yaklaşımının zayıflığı, kendini açıkça kahin gibi göstermesinden, oysa yalnızca teknolojik etki terimleriyle ifade etmesindedir. Bununla birlikte geniş kitleler üzerinde yarat-

mış olduğu hayranlık dikkatleri medya konusuna çekmiş ve iletişim denilen yeni bilim dalında düzenli araştırmaların ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

"Araç İletidir"

Düşünürün tanınmasını sağlayan yapıtı olan Medyayı Anlamak İçin (1964)'de geçen bu ünlü söz, sezgisel ancak karıştırıcı niteliği özellikle vurgulanan bir düşüncenin kesin yönünü anımsatmaktadır. Marshall McLuhan, yöntemsel bir araştırma üretmekten ziyade tezini savunmak için her tür alıntıyı ve cesurca görüntüyü birbirine karıştırmayı tercih eden, teknik sorunsalına eğilmiş bir yazın uzmanıdır. James Carey'e göre kanıtlamasını düzene sokmaya çalışmak "bir file pantolon giydirmeye çalışmaya" benzer. ("McLuhan: Bir Örneğin Soyağacı ve Soyu"). Temel düşüncesi, Toronto'da çok yakın olduğu tarihçi ve eko-

* Eric MAIGRET, Sociologie de la Communication et Des Médias, Armand Colin, Paris, 2003, s: 101-109

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

nomist Harold Innis'ten ödünç alınmıştır. (Kuzey Amerika'da teknikle ilgili kuramların soyağacı için bkz. James Carey). Toplumsal düzenin değişimi, yeni bir tekniğin edimini sonucu olarak betimlenmiştir. Bununla birlikte McLuhan esin kaynağından ya da Felsefenin Yoksulluğu adlı yapıtında toplumsal ilişkilerin karmaşık bir biçimde üretim güçlerine, dolaylı olarak da tekniğe bağlı olduğu düşüncesini destekleyen Marx'tan daha ileri gitmiştir. ("El değirmeni derebeyi efendilerinin olduğu bir toplumu, buharlı değirmen kapitalist endüstrinin geliştiği bir toplumu ortaya çıkaracaktır"). Tek nedenli kuramı, iletişim araçlarının (ulaşım araçlarından sanata dek en geniş anlamıyla) toplumları ekonomik nedenlerle değil duymusal nedenlerle yapılandırdığını belirtmektedir. Algılama ve bilgi biçimleri insan duyularını uzatan araçlardır, kullanıcılarının kişiliklerine bürünmektedirler çünkü onlarla aynı özelliklere sahiptirler. "Teknolojinin etkisi, düşünceler ve kavramlar düzeyinde değil, en ufak bir direnişle karşılaşmadan yavaş yavaş değiştirdiği algılama biçimleri ve duyular arasındaki ilişkiler üzerindedir." Kullanım alanı ne olursa olsun paranın egemen olduğu bir dünyada yaşamak, paradan yoksun yaşamakla aynı şey değildir. "Para, açılıma, değiş tokuşa yönlendirerek toplumların duymusal yaşamlarını yeniden düzenlemektedir." (Medyayı Anlamak İçin, 1964). Aynı biçimde, basılı kitap, içeriği ile değil ama biçimiyle, bilgiyle kişisel ilişkiyi gerekli kılarak bireysellik gereksinimini ivedi duruma getirmektedir. McLuhan, duyular üzerine biyolojik ve fizik araştırmalarını genelleştirerek, insanlık tarihi ile ilgili görüşünün genel çizgilerini belirlemesini sağlayan, soğuk araç-sıcak araç ayrımını gerçekleştirmiştir. Soğuk araçlar - söz, el yazması, televizyon- ses ya da görüntü az enformasyon içerdiğinden, zayıf olarak nitelendirilmektedir. Bu tür araçlar, kullanıcı-

larının, kendilerine sunulan ifade alanlarına kendiliklerinden yatırım yaparak katkıda bulunmalarını sağlama eğilimi içersindedirler. Televizyon zayıf bir araç olduğundan ve ortak olarak izlendiğinden bilinçleri kaplamakta ve herkesin katılımını gerektiren tartışmalara yol açmaktadır... Sıcak araçlar-sinema, radyo ya da kitap- zorlayıcı içerikleriyle kullanıcıların katılımına olanak sağlamayan zengin, güçlü niteliklidirler. Kitabın karşısında olduğu gibi sinemada da susarız. Yüzyıllar boyunca medyaların art arda gelmesi sonucu tarih üç döneme ayrılmıştır (Auguste Compte'un üç durum yasasından esinlenen bir ayrımdır). Kabileler döneminde, katılımın önemli olduğu kapalı bir toplumda, söz ön plana çıkmaktadır. Basım dönemi, sözün yerleştiği bağımlılıktan kopuş dönemi olmuştur. Çizgisellik, içe dönüş ve bireysellik ön plana çıkmıştır. İçinde bulunduğumuz elektronik çağ, bir anlamda görsel işitselle sunulan sözün kolaylığına, kabileciliğe geri dönüşür.

Burada McLuhan, çok duyulu, görsel ve işitsel ortam olan televizyonun getirdiklerini duyururken gerçek bir peygambere dönüşmektedir. Televizyon çok duyulu bir ortam olduğundan bilinci daha güdüleyici ve kapsayıcıdır. Sınırları olmayan ortak bir kültüre katılımı desteklemektedir. Herkesin herkesle ilişkide olduğu "küresel bir köydür." Yeni kültürleri ve televizyonda pazarlama derslerini de kayıtsızca neşeli bir biçimde açıklamaktadır. Bunlardan en ön plana çıkanı 1960 yılında Nixon ve Kennedy arasında gerçekleşen başkanlık seçimidir. Ona göre Kennedy, televizyonun soğukluğu ile uyum içinde düz bir kişiliği ve fiziki görünümü olduğu için televizyondan daha olumlu yararlanabilmiştir. Oysa Nixon, sıcak bir insan olduğundan radyoda daha iyi anlaşılacaktır. (Tıpkı Hitler gibi, Hitler'in döneminde

televizyon bulunsaydı belki de başarıya ulaşamayacaktı...).

Kanıtlar, Örnekler ve Karşı Örnekler

"Hippilerde olduğu gibi McLuhan'da da iyi şeyler var. Bakalım daha neler yapabilecek" diye yazmıştı Umberto Eco ("Le cogito interruptus", 1967). McLuhan'ın yapıtları, medyalar arası ilişkilerle ilgili, amprik çalışmalarda yeniden ele alınabilecek, yararlı açıklamalar içermektedir. Örneğin, bütün yeni medyaların ilk ortaya çıktıklarında kendilerinden öncekilerin içerik ve kullanımlarını yeniden ele aldıkları (sinema tiyatroyu, televizyon sinemayı örnek almıştır v.b.) ya da daha önceki çalışmalarda ihmal edilen televizyonun güçlü bir sözlü boyutu bulunması düşüncesi gibi. Ancak kitle iletişimiyle ilgili tamamen savunulamaz ön varsayımlar ileri sürmüştür. Sıcak ve soğuk araçlar arasındaki ayrım efsanevidir. Televizyonu soğuk araçlar tarafında sınıflandırmak, izleyicilerin zayıf katılımlarını fark eden kimi yazarların alay etmesine yol açmıştır (Örneğin Ruth ve Elihu Katz "Nereden geldi, nereye kayboldu"). Medyalarda ortaya çıkan sonuçlar toplumlardan kaynaklanmaktadır. Fransız sinema salonları sessiz ve ciddi bir hava taşıırken Amerikan sinema salonları gürültülü ve katılımcıdır. Televizyon işçi ailelerinde aile çemberinin içine alınmışken, eğitimli ailelerde uzak tutulmaya çalışılmaktadır. Radyo gençler için karşılıklı etkileşimde buldukları (tartışma programları) ve uzmanlaşmış (müzik) bir medya olurken diğerleri için genel bir kitle iletişim aracıdır. Medyaları betimleyen, yalnızca az çok insan duyularının birer uzantısı olmaları değil, bir araya gelmek ya da bir şeylere karşı koymak için bu medyaları kullanan birey ya da grupların toplumsal uzantıları olmalarıdır. Aynı medyanın içinde her türlü toplumsal çelişkileri bulmak olasıdır.

McLuhan savlarını destekleyecek hiçbir kanıt sunmamıştır, genellikle tarihsel olarak düşünülmektedir. Oysa ki herkes bilmektedir ki, Valéry'nin deyişiyle tarih her şeyin örneğini vermekte ama hiçbir şeye kanıt sunmamaktadır. Teknik gerekçilik yararına sunulan her örneğe bir karşı örnek sunmak olasıdır. Avrupa'da basımın gelişimi bireyselcilğe ve Rönesans'a yol açarken, Çin'de bilgi ve iktidarın merkezileşmesini sağlamıştır. Kapitalist ve komünist ülkelerin teknik altyapılarındaki benzerlik 1950-1980 yılları arasında çok güçlü toplumsal ve siyasal ideoloji ayrımlarını da beraberinde getirmiştir. Bu örneklerin dışında, siyaset adamlarının televizyonda pazarlanması, sıcak ya da soğuk kuralları dışında daha karmaşık yasalara boyu eğen vatandaşların baskısı ya da toplumsal durum nedeniyle, adayın görüntüsü sıcak da olsa da hoş gitmeye bilir ya da tam tersi bir durum gerçekleşebilir. Bunu anlamak için Charles de Gaulle, François Mitterand, Helmut Kohl, Bill Clinton gibi seçilmişlerin medyatik kaderlerini düşünmek yeterlidir. Kimi düşünürler, "küresel köyün" temelindeki yeni medyanın internet olacağı düşüncesini savunmak için McLuhan'cılığı benimsemişlerdir. Oysa McLuhan için bu işlevi üstlenecek medya, tam da internet için söylenenlerin aksi nedenlerle televizyondur. (Televizyonda karşılıklı etkileşim çok azdır ve bireyleri yalnızlaştırır!) Gerçekte bütün bu medyaların her biri küreselleşme ve yeniden yerelleşme hareketlerine katılmakta ve değişken birer toplumsal ve ulusal biçim almaktadır.

Bu, tekniğin yansız, yalnızca daha önceden var olan toplumsal değişimleri hızlandırıcı bir işlevi olduğu, incelenmesinin yararsız olduğu anlamına mı gelmektedir? McLuhan'dan bu yana, kimi zamanda onun etkisiyle gerçekleştirilen araştırmalar bu

sorunu yanıtını hayır olduğunu göstermektedir. Yazıyı kullanan ve kullanmayan Afrikalı kabileler arasında bir karşılaştırma yapan antropolog Jack Goody, *La Raison graphique* adlı yapıtında yazının belirleyici teknik boyutunu açıkça dile getirmiştir. Yazının somut bir desteği bulunmaktadır. Bilginin depolanmasını sağlamaktadır. Yazılan söylenenden daha çok kalıcıdır. Yazı, sözlüden daha çok çözümleyici alıştırmayı olanaklı kılmaktadır. Bir tümcenin sözcükleri kağıt üzerinde ayrıştırılabilir. Tümceler, söz oyunları ile birbirlerinden koparılabilir. Bunun nedeni, dikeylik ve yanallık ilkesinden yola çıkarak iki boyutlu bir yansıma meydana geliyor olmasıdır. (Yukardan aşağıya, soldan sağa ya da sağdan sola yazarız). Ayrıca yazı, tabloyla sınıflama gibi kimi sistematik düşünce biçimlerinin geliştirilmesini de sağlamaktadır. Bireyler ve toplumlar arasındaki düzene dayalı fişleme ve sınıflama yönetiminden kaynaklanan örgütlenme biçimleriyle bu iletişim tekniği arasında bir yakınlık bulunmaktadır. Goody, bürokratik gücün oluşumu ile yazının yayılımı arasında, yazılı erkin olumlanmasıyla entelektüel dünyaya değer verilmesi arasında açık bağlantılar kurmuştur. "Yazının özel dilsel etkinlik biçimlerine olanak tanıdığını ve sorunları ortaya koyma ve çözümleme yöntemleri geliştirdiğini" söylemektedir. Sonuçları vurgulamak için yapmış olduğu seçimler McLuhan'la arasındaki açık farklılığı oluşturmaktadır. Yazı, çoğunlukla, yazısız denilen toplumların benimsediği grafik sistemlerden kolaylıkla ayrılamaz. Çözümleyici anlamıyla, "mantıklı" bir düşüncenin ortaya çıkması için gerekli ve yeterli bir neden değil, yalnızca bir olanak koşuludur. Değişime katkıda bulunur ama tüm düzenin temeli değildir. Sonuç olarak, yeni buluşlar yapmaz, ama çeşitli çelişkili taraflar için yeni egemenlik biçimlerini özgürleştirerek toplumdaki erkin yer değiştirmesine yol açabi-

lidir. Örneğin entelektüellerin erki, azınlıkların ya da toplulukların elinde bulunan Devlet erki gibi.

Tarihçi Elisabeth Eisenstein, basımın gelişimi ve Avrupa toplumlarıyla ilgili geniş bir araştırma gerçekleştirmiş ve McLuhan'ın nedensellik kuramını, onun önermelerinden yola çıkmış olmasına karşın çürütmüştür. Ona göre de, Toronto'lu üniversite hocasının dediği gibi, Gutenberg galaksisinin XV. yüzyılda Avrupa'ya baskını, zihinsel şemaların değişmesi (basılı yapıt dünyaya açılımı desteklemekte ve bilgiyle kişisel bir ilişki oluşturmaktadır) ve buluşun etkisinin de kanıtı olan geri dönüşü olmayan, birbirine eklenen süreçlerin ortaya çıkması ile oluşmuştur. Bununla birlikte, araştırması, "etkilerin" birbirinden güçlükle ayrıldığını ve çelişkili olmadıkları zaman bütüne götürebileceklerini kanıtlamıştır. Rönesans basımın bulunuşundan öncedir. Ancak önemi, klasik metinlere yeni ulaşma biçimlerinin ortaya çıkması ile artmıştır. Luthér'in Reform hareketi basımdan sonra ortaya çıkmıştır. Dinde hoş görüş hareketlerine katı inanç hareketlerinden daha çok olanak sağlayan bu iletişim biçimi ile arasındaki yakınlık açıkça belirgin kesin bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Yerli dilde yayımlanan İncil (öncelikle Almanca), dinsel uygulamaların özerkleşmesi, dinde özgürlük anlamına gelmektedir... Bununla birlikte Türk'lere karşı haclı seferleri sırasında basım egemenlikleri altına alanlar, inaklarını bir araya getiren ve güçlendirenler, inananlara dinsel kuralları öğretici kitaplar bastıranlar Katolikler olmuştur. Bir diğer örnek ise, basım, harfler cumhuriyetinde yazının yaygınlaşmasını sağlamıştır ancak görüntünün, bilimsel, dinsel ve eğlenceye yönelik resimlerin de yaygınlaşmasına yol açmıştır. Tekniğin eylem ilkesi, karşılıklı etkileşim ya da karşılıklı ilişki tozunun altında kaybolmuştur. Eisenteine, Rönesans

hareketinin beklediği ve ortaya çıkmasına kesinlikle katkıda bulunduğu bu buluşun toplumsal etkilerini açıklamayı ihmal etmiştir. Protestanlık kitabın toplumsal anlamını biçimlendirmiştir. Sanayi devrimi sırasında Fernand Buraudel'in makinelerle ilgi olarak belirttiği gibi buluşların ortaya çıkması çoğunlukla "kesin ve ısrarlı" bir talebe bağlıdır. Bu noktada, XIX. yüzyılda zamanın toplumu üzerinde hiçbir etki yaratamayan, bilgisayarın atası hesap makinesini bulan Charles Babbage'si anımsamak gerekir.

Teknik Nerede Durur?

Temelde, teknik ve toplum arasındaki bağlantıyı algılayabilmenin üç biçimi bulunmaktadır. İlk ikisi, birinin diğeri üzerindeki önceliği ile ilgili sonsuz tartışmaları tetiklemektedir. İlki, iki düzeyi tamamen birleştirmekte, toplumsalı tekniğin yansıması olarak göstermekte, hatta araç gereç mekanizmasıyla insanlığı birbirine karıştırmaktadır. Burada teknolojik gereklilik, insanların dünyasının makinelerin dünyasında kaybolduğu en bilimsel siberetik kuramlarla birleşmektedir. İkinci çözüm idealizm ve tinselcilik, zihnin araç gereçlerden kesin bir kopuşu biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu çözüm, araç gereçlerin ön plana çıktığı çözümden daha memnuniyet verici değildir. Çünkü tekniği özerk ve kötücül bir bütün ya da tam tersi insanın hizmetindeki basit bir güç olarak sunmaktadır. Her şeyin teknik olduğunu ya da önemli şeylerin teknikten kaçtığını söylemek, dinsel, bilimsel ya da bürokratik olarak bir olgu değil bir ideolojidir. Toplumsal ve tekniğin, bir kutuptan diğerine doğru gidilerek farklı farklı okunabileceği doğrudur. Ancak bu başa çıkılmaz çelişiklere yol açacaktır. Teknik, değerler üretmektedir ama bir çok çelişkili değerlerle de yetinmektedir. İnsanlar aletlerini seçmekte ama onlar tarafından rahatsız edilmektedirler. Eğer, el, insan duyularının,

daha sonrada akıllı beyinlerin oluşumunda bir işlev üstlenebildiyse, buna karşılık eğer beyin bedenimizi aletleştirerek dünyayla ilişkimizi değiştirdi ise, eğer iletişim araçları bizim uzantımız gibi görünüyorsa, tüm bunlar arasındaki bağlantı bize toplumsalın, kural ve değer üretiminin, insan dünyasındaki değişimin ne olduğunu göstermemektedir. Oysa tüm bunlar somut dünyada açıkça bellidir.

Toplumsal bilimin yolunu açan üçüncü çözüm ise, insan dünyasının teknik karşısındaki bağımsızlık derecesini ya da kayıtsızlığını kabul etmeye dayanmaktadır. Orta bir çözüm değildir çünkü zihnin, yalnızca teknik nesnelere tanınan güçten farklı ya da daha yüksek güçte bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Bu bir çok biçimde ifade edilebilir. Beynin bir alete benzediğini ileri süren bilişsel bilimler, bir kaçış noktası olduğunu, bu gerçeğin bir sınırı bulunduğunu, bu nedenle kültürel ve siyasal dinamiklerin olanaklı olduğunu söylemektedir. Tourain, "toplumlar işleyişleriyle değil değişim güçleriyle belirlenir" diyerek değişim gücünün altını çizmiştir. (Alain Tourain, Pour la sociologie, 1974). İnsanlar bütünüyle tekniğin içine batarsalar ve kendileri de birer araç gereç gibi işlemeye başlasalar bile, başka mekanizmalar, başka işleyişler sayesinde gözlemledikleri işleyişleri geçme ya da ilişkilerini değiştirme güçleri bulunmaktadır. İnsanların teknik karşısındaki kayıtsızlığı varlıkbilimsel terimler ile, var olma rejimlerinin farklılaşması ve nesnelere insanlar arasında ayrılmazlık olması gerektiğini savunan Bruno Latour felsefesiyle açıklanabilir ("La fin des moyens", 2000). Teknik için ne varlıktır denilebilir ne de varlık değildir denilebilir. Daha çok varlık tarafından egemenlik altına alınmış ya da dışarıdan göz dağı veren bir oluşumdur. İkisinin ortasında bir yerlerde değildir. Bir var olma biçimi,

modelidir. Bu tüm zamanlar için önemini ve başka bir biçimde var olma söz konusu olduğunda, örneğin ahlaksal ya da siyasal, belirginlikten yoksunluğunu açıklamaktadır. Teknik siyaset için vaatlerle doludur, ama siyaset değildir. Medyaların kullanımı demokrasi uygulamasını değiştirse de, demokraside hiçbir şeyi değiştirmemektedir.

Tarihin Bir Kurnazlığı: Yorum Bilim gibi McLuhanisme

McLuhan çoğu zaman, içerikle ilişkiler ve kısa süre içinde ortaya çıkan etkiler konusunda çok kısıtlı kaldığı gerekçesiyle amprik Amerikan toplumbiliminin tepkileriyle karşılaşmıştır. Kimileri onda medya bilimi olacak bir iletişim biliminin öncülüğünü görmüşlerdir. Kimilerine göre ise giderek zayıflayan ortamın nedenselliğini savunarak etkiler yap bozuna bir parça eklemekten başka bir şey yapmamıştır. Günümüzde McLuhan'ın kuramı yeniden değer kazanarak biraz çelişkili bir biçimde bir yorum bilime, bir yorum kuramına dönüşmüştür. Zaman ilerledikçe, mirasını, elektronik medyalarla üretilen toplumsal değişimlerin freskini çizen Joshua Meyrowitz'de ya da basımı ulusu oluşturan etmenlerden biri olarak gören Benedict Anderson'da bulmak olasıdır.

1950'li yıllarda yeni medyaların gelişimine düşman eleştirel ve teknolojiden korkan bir başlangıçtan sonra McLuhan, devrimci olarak algıdığı televizyonun gelişinden sonra fikir değiştirerek, okuduğu ve özellikle akıllı araçların insanlara yardım edebileceği düşüncesini paylaştığı, teknolojiyi seven ve teknoloji yanlısı Wiener'e yaklaşmıştır. Sibernetiğe bu bağlılık ve bunu izleyen pek çok araştırma, teknikle ilgili olarak yukarıda sözünü ettiğimiz üçüncü çözüm yolunu benimsediğini göstermektedir.

James Carey'e göre, McLuhan tekniği hiçbir zaman yalnızca bir fizik güç olarak görmemiş ve medya sorununu iletilerin aktarımından ya da araç gereçlerle insan duyularının tasarlanmasından çok daha öte bir konumda ele almıştır. Medyalar hem zihnin uzantısı hem cisimleşmesidir. Duyuların sonucu olarak ortaya çıkarlar. Alet aracıdan öte bir şeydir. Elin, gözün, sesin hatta beynin uzantısıdır. Yani toplusal ile araç gereçler arasında yalnızca karşılıklı bir baskı sistemi değil, bir metindir, bir yorum sistemidir. Bir aracı ile karşılaştırılmak, insanları oluşturan tüm dokuları ele almak anlamına gelmektedir. Böylelikle, "sınırın öte yanındaki popüler kültür bize sızarsa Kanada televizyonlarının içeriği ne olacak" denilerek sıklıkla dile getirilen aracının kültür üzerindeki etkisi sorunsalına McLuhan şöyle yanıt vermektedir: "izleyenler Kanadalı ise içerik Kanadalıdır." Bu yaklaşım, medyaların işlevleriyle ilgili saf bir yaklaşım da olsa Elihu ve Ruth Katz'ın Kültürel Çalışmalarının temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak McLuhan'ın inanç gücü ve canlılığı, zamanının yeni medyalarına karşı iyimser tutumu, taşıdıkları estetiğe gösterdiği ilgi, artık birbirinin içine girmiş olarak görülen popüler kültür, kitle kültürü ve yüksek kültür arasındaki ayrımı reddetmesi, kitle iletişim araçları olarak nitelendirilen medyanın ayrı bir kültür olarak incelenmesine yol açmıştır. Kimilerine göre, çoğu zaman kötü nedenlerle, elektronik gelişimi överek, günlük sanat biçimlerini ve nesnelere yeniden üretimini dile getirerek, McLuhan, eleştirel kuram ve genel bir gözden düşmenin hüküm sürdüğü bir dönemde kitle medyalarına bakışı yasallaştırmıştır. Teknolojik gerekircilik McLuhan fırtınası ile birlikte uçup gitmiştir. Küllerinden sıyrılıp yeniden doğması için 1970 ve 1980'li yıllarda enformatiğin, 1990'lı yıllarda internetin or-

taya çıkmasını beklemek gerekmiştir. önem verilerek iletişimin kültürel bir bakış
İnternet sayesinde elektronik medyalara aşırı açısı kazanmasına olanak sağlanmıştır.

Kaynakça

- ANDERSON Benedict, *L'imaginaire national. Réflexion sur l'origine et l'essor du nationalisme* (1983), La Découverte, 1996.
- BRAUDEL Fernand, *Civilisation matérielle. Economie et capitalisme*, cilt III, Armand Colin 1979.
- CAREY James, *Communication as Culture. Essays on Media and Society* (1989), Londra, Routledge, 1992.
- "Mc Luhan: généologie et descendance d'un paradigme", *Quaderni*, 37, 1999.
- DURAND Pascal (yönetiminde), "Mc Luhan, trente ans après", *Quaderni*, 37, 1999.
- ECO Umberto, "Le cogito interruptus" (1967), *La Guerre du faux*, Grasset, 1985.
- EISENSTEIN Elisabeth L., *La Révolution de l'imprimé dans l'Europe des premier temps modernes* (1979), La Découverte, 1991.
- FLIC HY Partice, *L'innovation technique. Récents développements en sciences sociales vers une nouvelle théorie de l'innovation*, La Découverte, 1995.
- "La question de la technique dans les recherches sur la communication", *Réseaux*, 50, 1991.
- GOODY Jack, *La Raison graphique. La domestication de la pensée sauvage*. (1977), Minuit, 1979.
- JEANNERET Yves, "La médiographie à la croisée des chemins", *Les Cahier de Médiologie*, 6, 1998.
- LATOUR Bruno, "La fin des moyens", *Réseaux*, 100, 2000.
- KATZ Ruth et Elihu, "D'où venait-il, où a-t-il disparu?", *Quaderni*, 37, 1999.
- MARCHAND Philip, *Marshall Mc Luhan. The Medium and the Messenger*, New York, Tichenor and Fields, 1990.
- MARX Karl, *Misère de la philosophie* (1847), Edition Costes, 1950.
- MC LUHAN Marshall, *Pour comprendre les médias* (1964), Seuil, 1990.
- *La Galaxie Gutenberg. La genèse de l'homme typographique* (1962), Mame, 1967.
- MEYROWITZ Joshua, *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*, New York, Oxford University Press, 1985.
- SCHAFFER Simon, "Les machines calculatrices de Babbage et le "Factory System"", *Réseaux*, 69, 1995.
- TOURAINE Alain, *Pour la Sociologie*, Seuil, 1974.

